

סמטיסטיקה של עזרה אחת*.

א.

הכל מודים, כי חקירת המצב האיקונומי והרוחני של עם ישראל איראפשית
היא בלי ידיעות סטאטיסטיות מדויקות. במאמרנו זה רוצים אנו להרצות לפני הקריא
את המספרים, שאספנו בעיר קטנה אחת בדרום רוסיה, בפלך קיוב.

בחרנו בעיר הזו מפני שני טעמים: ראשית, מפני ששפיטית היא במצבה
המסחרי והאינדוסטריאלי ובמיה יש ערים לעשרות בדרום ארץ רוסיה. באופן שאפשר
להקיש מכנה על שאר הערים מסין זה; ושנית, מפני שבה עבדו הציונים עבודה
קולטורית מרובה והתוצאות שהושגו מענינות הן יכולות לתת לקח טוב לכל העסקנים
הציוניים. מודים אנו, שאין להוציא תולדות מדעיות כלליות על חיי היהודים ברוסיה
בכלל עלידי איזו עיר קטנה ופעוטת; ואולם החוק הביולוגי, שעל סיו אפשר להקיש
מן התאים הבודדים על כל האורגניזמוס, אסתי הוא במדה ידועה גם ביתם להי
החברה. ורדיעה ברורה מהי היהודים בהערים הקטנות, שמספין בתחום המושב עדיין
הוא גדול כל כך, בלי ספק תועיל הרבה להבנת מצב עמנו בכלל.

עוד רברים אחרים על איפן עבודתנו הסטאטיסטית. כל עבודה סטאטיסטית,
מתפלגת, כהכמה זו בכלל, לישלשה סעיפים: א) התכונות הממנית בחזיונות החברתיים
כלומר קבוצת החומר של חי אותה החברה, שבה אנו מתעסקים. ב) חלוקת החומר
לסוגיו השונים ועבוד כל חלק וחלק בפני עצמו. ג) המסקנות הסדעיות, שאנו
מציאים על יסודו מאותו העבודה כלומר קביעתה של חוקיות, שהיא שוררת בחי
אותה החברה, או הכרתו של איזה חוק חברתי כללי באותו הפרט, שבו אנו
מטפלים.

ידענים אנו, שעל שאלות רבות אין הנשאלים רוצים להשיב כלל ושנמקרים
רבים מושבות תשובות בלתי-מתאימות. לאחתות המצב, ולפיכך כמעט שאי-אפשר
לקוות, שאיזו עבודה סטאטיסטית תהא בלי יסום מעויות כלל. מפני זה יש הרבה
חכמים, ששוללים מן הסטאטיסטיקה את כל ערכה המדעי. — לא פה המקום

(*) הסמי הסטאטיסטיקה רגילים לתת פפיות מסודרות באיזו עיר קטנה טפוסית,
כדי שממנה אפשר יהיה להקיש על שאר הערים הקטנות מאותו הטפוס. מפני זה מקבלת הסטא-
טיסטיקה של עיר קטנה ערך יותר כללי: לא ללמד על עצמה יצאה אלא ללמד על הכלל כולו יצאה.
עו היא גם הסטאטיסטיקה התנת כזה לפני הקוראים, שנערכה על ידי איש, שגולד ונתגדל באותה
העיר, בעזרת חבריו, שגם הם ילידי אותה העיר המתוארת בזה, ורק בכל הפרטים המצואים
בזה בתכלית הדיק, באופן שיש להמוך על המספרים המובאים בזה באותה מדה, שיש לסמוך

להוכיח, עד כמה אמתיות הן, במובן המדעי המוחלט, המסקנות המיוסדות על קבוצת מספרים, ואין שום ספק, שלעיתים קרובות נעשות במקצוע מדעי זה כמה וכמה שגיאות, ובכל זאת אי-אפשר לשלול את ערכה של הסטטיסטיקה לגמרה. אין לנו שום ספק מדעי אחר, שהוא יכול לבוא במקומה, ומה שנוגע להחומר הסטטיסטי, הצבור בזה, בפרט, יכולים אנו להבטיח, שבחרנו בעיר כזו, שבה לא עכבו הסבות החיצוניות מלעבוד באופן חפשי, וידעתנו את העיר הזאת ויושביה במשך כמה וכמה שנים עזרה לנו הרבה, באופן שאי-אפשר היה לנו להיות מדומים על ידי המשיבים.

ב.

קודם-כל נסדר את יושבי העיר לשנותיהם ועסקיהם.

I. יושבי העיר:

מספר כל יושבי העיר היהודים	2,589	נפשות (רוסים 12,000)
מספר המשפחות	511	לכל משפחה 5.08 נפשות.
אבות	470	18.1% ביחס למספר כל הנפשות.
אמות	492	19% " " " " " "
על כל 100 אבות	104.7	אמות
פגיוס	735	28.4% ביחס למספר כל הנפשות.
פגיוסות	816	31.5% " " " " " "
זקנים וזקנות, החיים ע"ה בניהם	76	3%
על כל 100 זכרים בכלל	108.79	נשים.

II. חלוקת היושבים לשנותיהם:

משנת עשרים עד ששים	1,009	נפשות 38.9%	ביחס למספר כל הנפשות.
משנת חמשים עד עשרים	287	11.1%	" " " " " "
משנת ששים עד שבעים	129	5%	" " " " " "
משנת 0 עד חמשים	957	36.9%	" " " " " "
משנת שבעים למעלה	207	8%	" " " " " "
משנת חמש עד י"ד (בני-למוד)	750	28.9%	" " " " " "
(מהם זכרים)	367	14.2%	" " " " " "
" נקבות	383	14.7%	" " " " " "

III. חלוקת היושבים לעסקיהם:

חנונים	80	סנדלרים	16
חנוניות, שאין להן חנויות, והן מוכרות		מוכרי-תבואה	16
סחורה בשוק	12	עגלונים	15
חייטים וחייטות	77	פועלים בבתי חרושת של ספר	
קצבים	23	(תופרי-שקים)	13
סוחרים	22	תופרי-כובעים	12
בעלי משרות שונות (בניהם נחשבים		נפחים	10
גם המשרתים הנשואים)	29	מסגרים	7

1	מדפים	5	גים
1	רוקה	8	נגרים ומשקדים
2	בעלי מחסנים של רפואות	9	סוחרים-סוסים
1	דקטור מדופלם	7	מכני-גריסין
2	חובשים	5	צובעים
17	מלמדים	5	עושי-אוכפים
9	מורים ומורות	3	שוענים
5	חזנים	4	בעלי-אכסניות
5	שמשים	2	אורגות-פוזמקאות
3	רבנים (שני רוחניים ואחד רשמי)	3	אופים
8	בלי עבודה קבועה	5	שואבי-מים
12	סוחרים-עצים	4	כורכים
3	עורכי-דין פרטיים (כותבי-מכתב-בקשה)	2	עושי סיגרות
4	סוכנים	4	סרסורים
5	מלויס-ברבית	1	רוקמת
2	מילדות	1	חבתן
5	משמשות בחתונות	1	כובס-לכנים
6	קונות ביצים ועופות וכדומה (תגרניות)	2	מוכריספרים
		1	עושי-ספריות

אם נחשוב את האנשים משנת ששים עד שבעים ומשנת חמש-עשרה עד עשרים לחצי-עובדים, כמו שמקובל בתורת הסטאטיסטיקה, ואת הילדים עד חמש-עשרה שנה ואת הזקנים למעלה משבעים לבלתי-מסוגלים כלל לעבודה, יגיע מספר הראשונים ל-16,1 אחוזים למאה ומספר האחרונים ל-44,9 אחוזים למאה. וככה רואים אנו, שמספר העובדים השלמים בין יהודי העיר הזאת מגיע רק עד 39 אחוזים למאה. די לרשום פה את המספרים הנוגעים לענין זה כפי שהם בין הרוסים, כדי שנביין, שראוי לשום לב למעוטי-מספרם של העובדים השלמים בקרב היהודים. מספר העובדים השלמים מגיע ברוסיה עד 46%, ומספרם של אלה, שאינם מסוגלים כלל לעבודה, מגיע בין הרוסים עד 40%.

כל איש שהוא בקי בקורות התפתחותו של הרכוש והתהפכות ההמון מסוחרים ואומנים עומדים ברשות עצמם לפועלים, שאין להם אלא כח ידיהם בלבד, יכיר בהוויין הנזכר את תוצאותיו של אותו הפרוצס, שמעביר את היסודות היותר מסוגלים והיותר מוכרחים לשנות את תנאי חייהם מן העיירות הקטנות אל הערים הגדולות.

ג.

כשאנו באים לדבר על מצב חייהם של יושבי העירייה, נשים לב, קודם כל, אל חיי החנונים, מפני שמספרם הוא גדול ביותר, ומאחר שמספר החנונים הרוסים קטן הוא עד מאד (רק שני חנונים רוסים יש בכל העיר), על כן נדבר רק על החנונים היהודים ועל אותה המלחמה האמיתית, שנלחמים החנונים הקטנים בגדולים. מלחמה זו מוכרח לנו את הארטיילים, הנוצרים בהרבה מקומות כדי להלחם עם בתי-המסחר הגדולים. ההבדל הוא רק בזה, שהארטיל נעשה פחות או יותר בהכרח

והודות להטפת-המשכילים, ופה נבראת ההתאחדות בין הנחשלים נגד ה"ארי" שבחבורה מעצמה, הודות להרגש האינסטינקטיבי של חפץ הקיום.

את כל החנונים אפשר לחלק לשלושה סוגים: לגדולים, בינונים וקטנים. הסימן המגביל את הגבולות ביניהם, יהיה מספר המשרתים של כל אחד ואחד. מספר המשרתים בכל החנויות יחד מגיע עד 65. בהשקפה ראשונה אפשר להוציא משפט, שאין פה שום מקום לחלוקה לאדונים ומשרתים. לשמונים חנונים רק 65 משרתים, ובכן, לכאורה, הרי אין אפילו משרת "שלים" אחד מגיע לחלקה של חנות אחת! אולם המציאות מדברת בלשון אחרת לגמרי:

בחנות אחת יש מן	15 משרתים עד	18 משרתים.
בחנות אחת " מן	8 " "	עד 16 "
בשתי חנויות " מן	6 " "	עד 8 " בכל אחת ואחת.
בשתי חנויות " מן	4 " "	עד 6 " " "
בשלוש חנויות " מן	2 " "	עד 3 " " "
בשתי חנויות " מן	1 " "	עד 2 " " "
ובשמונה " " "	לא יותר ממשרת	1 " " "
מספר החנויות, שיש בהן משרתים —	19	
מספר החנויות, שאין בהן משרתים כלל —	61	

ראוי לשים לב, שההבדל בין הסוחרים הגדולים ובין החנונים הקטנים, שיש בכל העמים, הוא הבדל כמותי: להסוחרים הגדולים יש הרבה רכוש ולהחנונים הקטנים—רק רכוש מעט. להראשונים יש משרתים הרבה ולהאחרונים—רק משרתים מועטים, ואולם ההבדל שבין הסוחרים והחנונים העברים הוא הבדל איכותי ביותר. כשאנו מתבוננים כראוי אל שתי המפלגות הללו אצלנו, אנו רואים שבשעה שהראשונה איתנה במעמדה האיכותי וממשכת את פרוצס-הבליעה של הבינונים והקטנים באיוז מהירות של קדחת, — השנייה, לא רק שאינה מסוגלת לערוך מלחמה נגדה, אלא עומדת נוכחה ומוזמנת להעשות פרוליטאריה בהודמנות הראשונה. הבורגזואיה הפעוטה העברית אינה מפלגה במובן האירופי, התכונות המסמנות אותה מקרבות אותה יותר אל הפועלים מאשר אל הבורגזואיה במובנה האירופי: לה חסר רכוש קיים, חסרים מכשירי-התעשייה והמסחר וחסר מקום לעבוד ולסחור, רכישם היחיד של חנונינו הקטנים הם — שריריהם. אפשר לומר, שאומללה היא הבורגזואיה הפעוטה שלנו ביותר מפני שאין לה די מקום למכור את שריריה, בבורגזואיה הפעוטה שלנו צריך להבדיל בין החנונים הקטנים, שכבר הם תלויים ב"גביר" ונעשים פועלים במהירות יתירה, במקום שיש רק אפשרות כזו, ובין הבינונים, העורכים מלחמה כלכלית עם ה"לוייתן" העשיר ואחרי מכות אחדות מצדה הם נופלים לגמרי. מענינת היא עובדה כזו: לפני חמש שנים אסף או, יותר נכון, לוו איזו חנונים בינונים סכום ידוע וקנו סחורה מן המקור הראשון, בתקוה להקטין בזה את ערכה של אותה החנות, שכבר היו תלויים בה גם הם במדה מרובה, כמובן, עלתה להם סחורתם במחיר יותר גדול מאשר לסוחר הגדול, הקונה גזונים שלמים של סחורה ורבית אינו משלם, מה עשה בעל החנות הגדולה? התחיל למכור לאחדים באותו המחיר, שמכר עד הנה לחנונים, ובה המית לגמרי את אלה האחרונים, שלש חנויות, שפדיוןן עלה עד

מאה וחמשים אלף רובל לשנה, נסגרו באותן השנים ובעל החנות הגדולה הוכרה להוסיף עוד עשרים אמות על חנותו הרחבה ולבנות עוד מִחֶסֶן אחד.

עוד עובדה אחת תכלית ביותר את הפרוצס הזה: לפני שש שנים היתה מכירת כל־ברזל לבתי־החרושת הקרובים נמצאת בידי שלשה חנונים בינונים; מכירת הזפת — בידי ארבעה יהודים עניים; מכירת הפחמים היתה גם כן בידי שני חנונים קטנים, שמוה מצאו את פרנסתם בשפע; מכירת המלח היתה נמצאת גם היא בידי חנונים אחדים, שהתפרנסו מזה; — והנה קם „ארי“ אחד, שרק חנות־מרכולת גדולה היתה לו, והביא את הסחורות הנזכרות, וכמובן, חנק גם את הקטנים גם את הבינונים עוד טרם הספיקו לתת דין וחשבון לעצמם על הצרה הבאה. עוד לפני המשעשעה שנה לא היתה בעיירה, שאנו עוסקים בה, אף חנות אחת, שמספר משרתיה יגיע עד 7—8, וכעת יש שם חנות, שמספר משרתיה מגיע עד 18 איש.

אולם נראה נא את השנוי הנמרץ, הנעשה בעיר הקטנה הזאת, הודות לתמורה הכלכלית. תמונות אחדות לקוחות מן החיים תתארנה את השנוים האלה באופן בולט וניכר, עד שלא יהיה גם צורך להשתמש בכאורים. חנוני אחד, בעל־בית הנון, שעוד לפני ארבע שנים ישב בביתו שלו וגם חנות הנונה היתה לו, שפדיונה עלה עד לעשרים אלף רובל לשנה, — הוכרה ללמוד את מלאכת עשית הסוכריות בחיותו כבר בן ארבעים ויצא את העיר עם משפחתו; ומוכחתי, שעכשיו הוא עובד באוזה בית־החרושת בעיר גדולה וכבר הוא פרולטרי בפועל ולא בכח. כמובן, קבלו גם היי־המשפחה שלו צורה אחרת לגמרי: במקום ה„חדר“ האפל ורצועתו של המלמד, במקום צניעותן של הנערות והתנאותן במה שהן בנות „בעל־בית“, תבוא הפבריקה ותטביע את חותמה המיוחד על הנפשות הצעירות האלה ותוסיף עוד אנשים אחדים על אותו המחנה, שבשם „מחנה הפועלים“ יקרא.

איש זקן בא בימים, כן ששים וחמש, שנחשב עוד לפני שנים אחדות לאיש אמיד, יושב עתה בחנות שכורה גדולה ד' על ד', שבה סחורה לקוחה בהקפה מאת ה„ארי“ בעד חמשים רובל, לא יותר. כל בניו ובנותיו הגדולים יצאו במשך שש השנים האחרונות לאמריקה — כעשרים וחמשה איש; ושתי נערות באות בימים, שעדיין הן בביתן, תופרות לבנים ומשתכרות למחיתן ומצפות לעזוב את העיירה ה„אורורה“ בעוד חדשים אחדים.

מובן הדבר, שהזקן יושב בחנות רק כדי לבלות את העת הפנויה מפני שאינה מביאה לו שום רווח, ולולא היו הנערות משתכרות ובניו לא היו שולחים לו מאמריקה סכום ידוע מדי חודש, לא היה יכול להתקיים. עד כמה מביאה התמורה האקונומית, המתפרצת ביד רמה אל חיי הערים הקטנות שלנו, לידי שנוי המעמד־הנפשי של חנונינו, אפשר לראות מתוך עובדה זו: בן, חנוני בינוני, מכר את ביתו ולמד את שלשת בניו מלאכה: האחד היה לשוען, השני — לגלב והשלישי לעושה אוכפים. בעל־בית, שהורגל תמיד לעמוד ברשות עצמו ולהתפאר ברכושו, ולפרקים קרובים היה לו גם משרת בחנותו, מוכרה למחול על כבודו המסחרי, מחליט בנפשו לגור בשכנות ומי שיוודע את נפשו של הנושב בעיר הקטנה ואת תנאי־הדירות שם, יבין מה נורא הוא הדבר הזה לבעל־בית, מריק את חנותו, שהיתה כבר ריקה במדה גדולה, עוד יותר, ומוסר את בניו לבעל־מלאכה כדי שלא יהיו אומללים

כמוהו! ככה פושטים חיי החנונים הבינונים שלנו את צורתם הקבועה ומתחילים ללבוש צורה אחרת לגמרי.

אולם נראה-נא מה שנעשה בחיי החנונים הקטנים שלנו, שנשארו חנונים כמו שהיו.

יש בעירה רחוב אחד, שנקרא בשם "הרחוב התבני", מפני שכל גנות-הבתים שבו מכוסים תבן, והקבצנות היותר נוראה מצאה שם קן.

הנה לפנינו בית נמוך, שלש אמות וחצי ארכו ושתי אמות רחבו, אנו באים אל תוך הבית פנימה. הזמן הוא אחרי חניה-סוכות, הרוח הלה כבר מנשב בחוץ וחודר דרך הסדקים הרחבים הביתה. הבית הוא בעל שני חדרים. בחדר אחד עומדת מטה אחת קטנה ועליה רק סמרטוטים אחדים. אף בר אחד לא ראינו עליה: היא מכוסה רק בסחבות של שמיכה ישנה. השעה השניה, ארבעה ילדים וילדות יושבים על המטה ומחממים את גופותיהם בהלחצם איש אל רעהו. כלם מלובשים כתנות קרועות ומרופשות, וזלת הנערה המבקרת את בית-הספר הצבורי, שגם בגד היה על גופה, התלמידה לא הלכה לביהם. כי יום השוק היה היום, שבו בקרנו את הבית, ואמה הוכרחה לעזור לבעלה במכירת-דגים בשוק. התלמידה, ילדה בת עשר שנים, דואגת לילדים, שנשארו בביתם בלי משגיח. פני כל הילדים חורים מאד, בלי טפת דם, וניכר שעוד לא טעמו היום טעם לחם. אף סימנים של פתות-לחם לא נראו: לא בחדר הראשון ואף לא בחדר השני, שהתנור שבו העיד, כי מִטְבֵּחַ הוא. כידוע, אין קונים בערים הקטנות לחם בבת-האופים, כמו שנוהגים בערים הגדולות, אלא כל בעלת-בית אופה בעצמה לחם לימים אחדים. פה לא היה ניכר כלל, שנאפה בזה לחם בימים האחרונים. הגדולה שבילדות, שהיא תלמידת-בית-הספר ומכירה אותנו, לא נתביישה וענתה על כל השאלות, שהציעו לפניה, בשמחה ניכרת ספרה, שיש לה שני אחים גדולים ממנה, שהם משרתים ואוכלים על שלחן אדוניהם, אף על פי שעדיין אינם מקבלים כסף. הנערה קנאה באחיה, שיש להם לחם כדי לאכול לשובע! אלה הם רגשות בני החנונים הקטנים שלנו... חנונים כאלה הם, לדעתנו, פרולטריות בכח. כי לו היתה איזו אפשרות לחנוני כזה ללכת לבית-החרושת ולהשתכר חמישים או שישים אנורות ליום, — אז בודאי היה עוזב את חנותו ה"ארורה", שרק רוגז וצער היא גורמת לו.

תמונות דומות להתוארת למעלה או עוד יותר מהרירות אפשר היה לצייר מחיי אותם החנונים, שאין בחנויותיהם משרתים כלל, במספר עצום, ואולם המספרים כשהם לעצמם מדברים בשפה יותר ברורה, אנו פונים, איפוא, אל המספרים הללו.

ד.

כדי שיתברר כל צרכו, כמה גדול התהום, הרובצת בין החנוני הגדול ובין הקטן, נרשום את סכומי פדיונות חנויותיהם של הראשונים ושל האחרונים וגם את הכנסותיהם של אלו ואלו.

בחנות אחת	עולה הפדיון לשנה	מִן 800.000 רובל עד 1.000.000 רובל.
בחנות אחת	"	" מִן 150.000 " עד 200.000 "
בשלש חנויות	"	" מִן 80.000 " עד 100.000 " בכל אי-א.

נפש. וארבעת החנונים היותר גדולים מרויחים 35,000 רובל לשנה, כלומר יותר מארבעה רובל וחצי ליום לכל נפש — 28 פעמים יותר ממה שמרויחים החנונים הקטנים. הרשימה הזאת לא היתה שלמה כל צרכה, לולא הוספנו, שחמש משפחות, שהן רק שלש (אבות ובנים), מרויחות 39,000 רובל לשנה, כלומר יותר מן 15% של כל הכנסות העיר. אם נוסיף עוד לזה, כי לשים חנויות, שמספר משרתיהן מניע מן 43 עד 56, יש הכנסות עד 45 אלף לשנה, כלומר כמעט עד 4 רובל ליום לכל נפש, וכל המשרתים יחד, שמהם מן 12 עד 14 הם בעלי-אשה ומספר כל נפשות ביתם מניע מן 92 עד 113 נפש, מקבלים מן 13 אלף רובל לשנה עד 16 אלף, כלומר פחות מארבעים פרוטות ליום לכל נפש — כמעט עשר פעמים פחות ממה שעולה בחשבון לכל נפש מבעלי-חנויות, — יהיה לנו ציור שלם מן ההבדל הכלכלי שבין העני והעשיר בכלל ובין האדון והמשרת בפרט. אין כל פלא, איפוא, שהחנונים הקטנים שלנו מתנינים ודולכים.

העובדה היותר מוכיחה, שהחנוניות הפעוטה הולכת ומתמעטת ושואפת להתפרוץ, — אם אפשר לומר כן, — הוא מספר האמיגרנטים. במשך עשר השנים האחרונות יצאו מן העיר הקטנה הזאת רק לאמריקה בלבד כשש מאות נפש, כלומר עד מאה וארבעים משפחה, ומהן אחוזים למאה מאת החנונים: 68% (396 איש). גם בעלי המלאכה יצאו מן העיר במספר עצום מאד. אבל המספר הגדול של החנונים-האמיגרנטים מוכיח, שהחנוני הקטן יוצא לבקש לו מקום, ששם התפתחה כבר התעשייה במדה מרובה ועל כן לא קשה לו למצוא שם עבודה, — בזמן שבעל-המלאכה יוצא עוד גם להערים הגדולות בדרוס-רוסיה (ליקס-ינוסלב, אודיסא, ניקולוב).

התחלקות הדירות בין יושבי העיר מראה, מצד אחד, את העניות הנוראה, השוררת בכל העיר בכלל, ואת החלק, שלוקחים בה החנונים הקטנים בפרט, ועל כן נעבור אל המספרים הנוגעים לענין זה:

בעלי בתים, כלומר אנשים שיש להם בית משלהם, יש בעיירה — 293.

על פי מספר החדרים, שהם דרים בהם, נחלקים יושבי העיר באופן כזה:

משפחות דרות כל אחת בחדר אחד (הן מבשלות במקטח אשר לבעלת-הבית)	107
בחדר אחד ומטבח	58
בשני חדרים ומטבח	196
בשלושה חדרים ומטבח	107
בארבעה חדרים ומטבח	38
בחמשה חדרים ומטבח	5
בשמונה חדרים ומטבח.	3

מהן דירות מאורות כל צרכן עד 350.

בלתי מאורות כל צרכן עד 130.

דירות אפלות עד 20.

דירות אפלות ולחות עד 10.

בין החדרים בחדר אחד ובחדר ומטבח יש כארבעים אחוזים למאה חנונים וסוחרים קטנים, כלומר: כמעט הרוב של החנונים הקטנים דר בדירות צרות וקטנות, משוללות אויר ואור. גם סקירה שטחית על התחלקות

הדירות בין יושבי העיר מראה, שהמצב האיקונומי השונה מטביע את חותמו על התפתחות כל חיי המשפחה. עוד נחזיק להוסיף על האמור, שבין אלה המאושרים, הדרים בשמונה הדרים, יש שתי משפחות, שמספר בניהן אינו עולה על שלשה, ודוקא בין הדרים בחדר אחד נמוך ושפל, אפל ולח, יש משפחות רבות, שמספר בניהן עולה על 5—6.

ד.

בחיי בעליהמלאכה שלנו, כמו בחיי החנונים הקטנים, מתאמתים, לצערנו, דברי מלומד אנגלי אחד (לֶקְמָן), שאמר, כי את התוצאות הרעות של ההתחרות היהודית צריך לבקש באותן התכונות המיוחדות של היהודי, המסגלות אותו גם לתנאים היותר רעים שבחיי החברה. אין באירופה עס, שידמה ליהודי בכשרונו להסתגל לתנאי-החיים; והדות להסתגלותו הקלה של היהודי לחיי מצור ומצוק, הוא בורא לפעמים קרובות מקצועות חדשים בעולם התעשייה. אבל לשמוח ביותר על כשרון ההסתגלות הזה אין לנו שום סבה. אם נתבונן בדבר היטב, אז נראה, שההסתפקות-במועט של ההמון העברי הוא אחד מן האסונות היותר גדולים של עמנו, חכינה זו מעכבת במדה ידועה את עבירת ההמון העברי מן התעשייה הפעוטה אל התעשייה הגדולה, ועבירה זו מוכרחת היא, מפני שחיייהם של בעליהמלאכה העבריים ועוזריהם ממש אינם חיים, מרתף צר או חדר נמוך בקומה התחתונה — זהו הדר-משכבו של בעל בית-המלאכה, חדר אכילתו ומנוחתו ושעשוע-ילדיו; ובו בחדר יושבים שנים או שלשה פועלים ופועלות יחד ועובדים בלי הרף. האויר מורעל מן העפר ומן האבק ומחניק מרוב האנשים, הנמצאים בחדר, קרני-השמש אינן חודרות לתוכו כדי להאיר לעובדים, לחממם ולהבריאם, העבודה מתחלת בשעה מוקדמת בבוקר ונגמרת בשעה מאוחרת בלילה; אין מפרע לעבוד גם מעת-לעת ואין דעת להבין, שהעבודה המרובה, העולה על הכחות הבינוניים של האיש, רק את הבריאות היא גוזלת ואינה נותנת כלום. שבר העבודה קטן הוא ואינו מספיק אפילו כדי לספק את הצרכים החמריים היותר הכרחיים. אין פנאי לקרוא, אין פנאי לחשוב על המצב הנורא, אין דואג לאינטרסי כל יחיד — ואין חיים אנושיים, שיסת-עבודה כזו ידועה בארצות המפותחות במובן האינדוסטריאלי, באנגליה, למשל, בשם 'שיטת-ההזעה' (Sweating system), והיא נחשבת ליוצאת מן הכלל ובחיי בעליהמלאכה שלנו היא הצורה היותר רנילה ושיכחה של סדרי עבודתם. די להביא תמונה אחת מחיי החייטים שלנו כדי שנבין מה מרוע מצב פועליהם של בעלי-המלאכה העבריים. הנה, למשל, לפנינו בית בעליהמלאכה נ, בעיר הקטנה הזאת. אנו באים ישר אל חדר העבודה, הוא אינו צר, אבל גם רחב אינו, על יד הקיר הדרומי עומדת מטה אחת ועליה איזו כרים מרופשים, שאינם מִפִּים כלל את המטה, שעליה הם מונחים. על יד הקיר הצפוני עומד ספסל ארוך ועל ידו שלחן גדול, שסביבו יושבים בעליהמלאכה ושני פועליו (אחד מהם הוא 'סנף-פועל') ותופרים; על יד הקיר המערבי יושבת אישה החייט ומתקנת לבנים ועל ידה שני ילדים קטנים. על יד הקיר המזרחי יושבת אישה זקנה עֶזְרָה, אמו של החייט. רצפת עץ אינה בבית והאבק גדול. לצד מזרח אין חלונות. מפני שהבית סמוך לחברו, הנמצא עמו תחת נג אחד, וגם לצד דרום אין חלונות מפני שפונה הוא אל עמק, המלא דומן תמיד, רק בצד המערבי יש

חלון אחד לא־נבנה, והוא מאיר את כל החדר. שבעה אנשים יושבים בחדר אחד ושואפים את אוירו המחניק. ובבתי־מלאכה כאלה עובדים רוב הפועלים העבריים. הפועל מקבל ששים וחמשה רובלים לשנה והסגן חמשה עשר רובל, כלומר: הפועל משתכר עד 18 אגורות ליום והסגן, הלומד זה שלש שנים את מלאכתו, משתכר 4 אגורות ליום. שעות העבודה הן בחורף מן השעה השמינית בבוקר עד השתים עשרה בלילה, ולעתים קרובות גם עד השעה השניה בלילה, ובקיץ מן הששית בבקר עד התשיעית בערב, ולפני החגים העברים והרוסיים גם עד השעה האחת עשרה ויותר, כלומר כמעט תמיד עולות שעות העבודה על חמש־עשרה. פני העובדים מארכים וקצרים עד להפחיד. חויהם שקועים וגביהם כפופים — בעלי־מום במלוא מובן המלה. הפועל הגדול הוא בן תשע־עשרה, וסגן הפועל הוא בן חמש־עשרה שנה, ושניהם אינם יודעים קרוא וכתוב. אין גם תקוה, שבזמן מן הזמנים ילמדו לקרוא בספר. כמובן, מראה התמונה המתוארת בזה בצורה ברורה גם את מצבם הנורא של בעלי־המלאכה העבריים, לא רק של פועליהם בלבד. כזה הוא מצבו של הרוב. כמובן, לא כל המון בעלי־המלאכה והפועלים שלנו שווים. כבר נזכר בבעלי־מלאכה עבריים אחדים השאיפה להשתמש בעבודת אחרים; ומצד שני נראה, שחלק גדול מבעלי־המלאכה ועוזריהם אבדו את תקותם להעשות בזמן מן הזמנים לבעלי־בתי־מלאכה. — מה שלא היה עוד לפני שנים לא רבות. והדבר האחרון הוא, כמובן, תוצאתו של המצב הנורא, שתארנו למעלה.

(סוף יבא)

אחד הקנאים.

סְטִימָה שֶׁל עֵרָה אַחַת.

(סוף)

7.

ידוע, יראשית-השתתפותה של האשה בתעשיה היא הסימן היותר מובהק של המהפכה העתידה לבוא בעולם הכלכלי. לפני ארבע שנים, כשרשמנו את יושבי העיר, שאנו עסוקים בה כאן, היו רק כעשר נערות תופרות ופועלות בכל העיר וחוקן מאלו לא מצאנו אף בשאר המלאכות אפילו עובדת אחת (השפחות, שמספרן כארבעים, אינן באות כאן בחשבון, מפני שמצבן כמעט לא נשתנה כלל). עכשיו יש:

5	תופרות תמידיות, שיש להן בתי-מלאכה.
18	תופרות בשביל החגיות בימי ה"סיוון"
55	תופרות פועלות
10	עובדות בבית מעשי-הספירות
5	תופרות שקים בבית-החרושת לסקר
8—9	רוקמות
10	אורגות פוזמקאות
2	תופרות כובעים
3	צלמניות
2	מסדרות-אותיות בבית-דפוס
1	מתקנות שעונים

מספר כל הנערות העובדות מניע עד 120, אלו הן 15% למאה מכל הנערות שבעיר, ואם נוציא מזה את הנערות, שעדיין לא הגיעו לשנות-עבודה, נראה, שכמעט שלשים אחוזים למאה מכל נערות-העיר עסוקות בעבודה. עוד עובדה אחת מחיי הנשים של העיר הקטנה הזאת, שתעיד על הריסות הקן ה"בעל-בית" של חנונינו ובעלי-המלאכה שלנו, כעשרים נערות יצאו בעצמן לאמריקה כדי להשתכר כסף, ובדעתן להביא גם את אבותיהן שמה. ככה באים חיי-המציאות וטופחים על פניהם של אלו, שישרו על ה"אצילות" המוחלטת של בנותינו.

עתה נשים לב לשכר העבודה, שמקבלת כל נערה ונערה, צריך לדעת, שכל אחת מהן עבדה כשלש שנים חנם עד שלמדה לתפור; ובין אלה הלומדות לתפור מצאנו גם בנות 10—11 שנה. אולם אלה האחרונות אינן באות פה בחשבון. נדבר רק על אלה, המקבלות כבר שכר וככה הן תופסות את מקום הפועלים. השכר היותר גדול של פועלת הוא 80 רובל לשנה, כלומר, היא מרויחה כעשרים ושתים קופיקות

ביום בעד עבודה של לא פחות משני שעות, ובמקרים רבים גם בעד עבודה של י"ח שעות ליום, כמו, למשל, בחדשים שלפני החגים. אבל מספר המקבלות 80 רובל לשנה הוא מעוט בלתי-ניכר. הרוב המחלט מקבל משלשים וחמשה רובלים לשנה עד חמשים — לא יותר, כלומר מעשר עד ארבע-עשרה קופיקות ליום! עוד יותר גרוע הוא מצב הנערות, התופרות בביתן בשביל החנויות. נסור נא לבית אלמנה אחת, שאישה החקט מת זה לא כבר. לה יש בן אחד חייט והוא אינו בביתה. יש לה ארבע בנות, שהאחת מהן היא שפחה, השנית — תופרת בגדים בשביל החנות של חייט אחד, השלישית, בת עשר שנים, מבקרת את בית-הספר הצבורי, והקטנה, בת שבע, עוזרת לאמה ב"חנותה". האם ושלוש הבנות שבביתה דרות בחדר אחד ומטבח. במטבח אין אף חלון אחד, ובחדר יש חלון קטן אחד, ורת ארכו ורת רחבו. במטבח אין אף ספסל אחד, ובחדר עומדת ספה אחת ישנה ועל יד החלון — שלחן קטן, שעליו תופרת עלמה כבת עשרים. אלו הם כל הרהיטים שבבית. גם כרים וכסתות לא מצאנו באותם החדרים. דלת החדר יוצאת ישר החוצה, וכשפותחים אותה הודר הרוח הלה החדרה. אל קיר אחד מודבקות שתי אצטבאות צרות ועליהן מונחת הסחורה הנמכרת פה בידי האלמנה: "לושים" אחדים של תה, גלילות-חומים אחדים ועוד. פני העלמה נוראים: לחיים צומקות ודלות, עינים יושבות עמוק בחוריהן, סנטר מחודר, כאלו הקציעו אותו בכונה, וגידים כחולים בולטים, היא עונה על כל השאלות בכבוד. בשבוע, שיש לה עבודה, היא משתכרת כשמונים קופיקות, כלומר מן 11 עד 12 קופיקות ליום; אבל לפעמים קרובות יקרה, ששבועות שלמים יושבת היא בלי עבודה לגמרה. שעות עבודתה הן לא פחות משמונה עשרה ליום. גם אמה עוזרת לה להדביק כפתורים אל כתנות או לעשות איזה קפול בבגד. עלמה זו מכינה את עצמה לצאת לאמריקה, וכשספרה את הדבר הזה נאנחה מרה והוסיפה: טוב לנסוע לארץ המאושרה ההיא בשעה שכחותיך אתך, אולם אחרי שנחרס גופך על ידי העמידה התמידית על יד החלון והכפיפה התדירית על העבודה — אז אוי ואבוי גם בארץ החדשה!...

עתה נעבור אל אותו החייט, שבשביל חנותו תופרת הנערה הנזכרת. בביתו יושבות ארבע נערות ותופרות; וגם חנות יש לו, שבה הוא מוכר את הבגדים התפורים. לפני איזו שנים היה בעל מלאכה, שתפר בעצמו בגדים בשביל השוק ובשכנות היה דר; עכשיו יש לו כבר בית מרוה ומואר כל צרכו, בעל ארבעה חדרים ומטבח, שיש לכלם רצפת-עץ, וגם חנות של לבנים יש לו. בחדר אחד יושבות ארבע נערות פועלות ותופרות בגדים, והוא יושב בחנותו ומוכרם. בימי ה"סיוון" הוא משתמש גם בעבודתו של אלו העובדות בביתן. מצב משפחתו מעיד על מצבו האקונומי: שתי בנותיו, שהן בנות י"ז וט"ז, אינן תופרות ובכלל אינן עושות כלום, אלא מתלבשות בבגדים יפים ומטילות ברחובות. הכנסותיו לשנה עולות על 1000 רובל, כלומר הוא משתכר כשלושה רובלים ליום, כחמשים קופיקות לכל נפש ממשפחתו, בשעה שהפועלות מקבלות כעשר קופיקות ליום.

ז.

מספר החיטים והחיטות מגיע עד 77. מספר הפועלים והפועלות ביחד עם החניכים והחניכות מגיע עד 110. מספר הראשונים, כלומר הפועלים והפועלות, מגיע

עד 70 ומספר האחרונים — התלמידים והתלמידות — עד 40. ובכן, לכאורה, אין אפילו בית-מלאכה אחד, שיעבוד בו לפחות פועל אחד; ואולם רשימה מפורטת מן הפועלים על-פי התחלקותם לבתי-המלאכה מראה לנו תמונה אחרת לגמרי:

3	בתי-מלאכה, שבכל אחד מהם עובדים	5	פועלים
5	" " " "	4	"
7	" " " "	3	"
18	" " " "	2	"
15	" " " "	1	"

כמעט בכל בתי-המלאכה האחרונים יש תלמידים ותלמידות, שאינם מקבלים שכר כלל, ובשלושת בתי-המלאכה, שבכל אחד 5 פועלים, ובחמשת בתי-המלאכה, שבכל אחד 4 פועלים, עובדים רק פועלים ופועלות המקבלים שכר. החייטים, שאין להם אף תלמיד אחד, הם הקבצנים הזוטר נוראים שבעיר, שמרויחים על הרוב שני רובלים ולעתים רחוקות שלשה רובלים לשבוע; ולעומת זה יש הרבה שבועות בשנה, שבהם הם יושבים בטלים ממלאכה לגמרי, ואז הם הולכים כרובם אל הכפרים הקרובים ומטלאים טלאים בבגדי-האכרים. תמונה אחת תבליט את מצבם הנורא. מתחתית ההר, שדרכו הולכים אל בית הרהצה (רחוב של קבצנים בכל עיר קטנה), עומד, תלוי מעט באוויר, בית קטן ונמוך. אנו מרכינים את ראשינו ובאים ישר אל המטבח, שהוא החדר הראשון. אוויר מחניק ומורעל חודר אל האף, עד שאי-אפשר לנשום. הקירות שחורים ולחים והטחב אינו עובר, כנראה, אפילו בימות הקיץ. ופה, במטבח הזה, על יד החלון היחיד, שגדלו אינו יותר מרבע אמה, עומד איש ותופר. רהיטים אין פה, זולת הספסל הארוך, העומד על יד התנור. האיש התופר צעיר לימים הוא, בעל קומה גבוהה ויפה, אולם פניו תורים ורגזניים. נראה, שאיזה יאוש נורא ממלא את לבו של אדם זה, התוחב את המחט ומוציאה באופן מיכני. פתאם נשמע קול-ילדים, שמחנו על הקול הזה, כי מעין רגש של פחד תקף אותנו במטבח האפל הזה, בקרבת האיש בעל העינים החודרות, שכאלו הן דורשות פתרון נכון לשאלה רצינית. פנינו אל המקום, שמשם חדר הקול לאזננו — ועל מפתן החדר השני, שאפילו חלק אחד לא היה בו, נראו שני ילדים יפים בני שלש וחמש. בחדר ההוא עמדה מטה אחת מכוסה בשמיכה. רהיטים אחרים זולת זו לא נראו שם. הכנסותיו השנתיות של הציט הזה הן 120 רובל, — 33 קופיקות ליום לארבע נפשות — 8 קופיקות לכל נפש!

אם נשים לב לשכר-העבודה של החייטים-הפועלים, אז נראה, חזונו כזה: בשעה שרוב פועלי אותם החייטים, שבבתי-מלאכתם יש רק כשני פועלים, מקבלים לא יותר מחמשים רובל לשנה, מקבלים פועלי אותם החייטים, שיש בבתי-מלאכתם 4—5 פועלים, מן 80 עד 100 רובל לשנה. שעות העבודה מתחילות גם פה, בבתי-המלאכה הגדולים פחות או יותר, בימות-הקיץ לא יאוחר מהשעה הששית בבוקר ונגמרות לא קודם השעה התשיעית בערב, ובימות-החורף הן מתחילות לא יאוחר מן השעה השמינית בבוקר ונגמרות לא קודם השעה השתים-עשרה, ולפעמים מאחרים לשבת גם עד השעה השניה בלילה ויותר. יש פועלים אחרים, המקבלים שכר בעד כל בנד בנד, והם מרויחים כמאה וחמשים רובל לשנה, כלומר יותר מארבעים קופיקות ליום, אבל מספרם מעט הוא עד מאד. בלי ספק טוב מצבם של הפועלים האלו ממצבם

של החיטים, שעומדים ברשות עצמם ואינם משתמשים כלל בעבודת אחרים או גם משתמשים בעבודת תלמיד אחר. הנה, למשל, לפנינו בית בעל שתי מכפלות. במכפלה העליונה, שהוא בעלת ארבעה חדרים גדולים ומקוחים, שכחמשה עשר חלונות גבוהים ושקופים מאירים אותם, דר קיט צעיר, שרק ילד אחד לו. בכל החדרים רצפת-עץ צבועה. בחדר אחד יפה וגדול יושבים ארבעה פועלים ותופרים. אורו טהור במדה ידועה, וגם קרני-השמש חודרות לתוכו ומחממות ומבריאות את העובדים. ארבעת הפועלים חיים כאחים, עוזרים איש לרעהו, מתועצים נהד על מצבם ומשתדלים יחד להיטיבו. ואולם בעלי-המלאכה העני, העומד ברשות עצמו, אין לו עם מי להתחבר ואין לו עם מי להתיעץ, כי כל אחד ואחד מבעלי-המלאכה אלה רואה בחברו את מתנגדו המתחרה בו.

ח.

מספר הרצענים שבעירה מעט הוא עד מאד — 16. להרצענים הללו יש רק ששה פועלים ותלמידים ביחד. עובדה זו, כלומר, המספר המועט של הרצענים והמספר הקטן של הפועלים — ראוייה היא שנשים לב אליה. היו ימים, והם לא רחוקים, שמספר הרצענים היה פירשנים וגם היו מרויחים הרבה; ואולם בעשר השנים האחרונות התחילו החנונים מביאים נעלים מפרטבורג וורשה, ומספר הרצענים הולך ופוחת. החצי ממספר הרצענים הנזכרים הם מטלאי טלאים, וכמעט שאין ספק בדבר שאילמלי היו נמצאים בעיר, שיש בה הרושת-המעשה, היו משליכים את קורנם ו"אימום" ונעשים לפועלים. תמונה אחת מחייהם תתאר באופן בולט את מצבם האמתי ותאמת את דברינו הקודמים. הרצען N. לו יש בית קטן, צר ונמוך, בעל שני חדרים בלתי מוארים כל צרכם ומטבח אפל. בחדר אחד דר שכן, שיש לו שלשה ילדים. רצפת-עץ אין בבית. נפשות המשפחה שבע הן: הוא ואשתו, שלש בנות ושני בנים. כל הבנות שפחות הן. כלן כבר באו בימים, אך להשיא אותן אין האב יכול מפני שהוא חסר אפילו את הסכום הנצרך להוצאות החתונה. בנו הגדול הוא רצען-פועל והוא דר באויו עיר גדולה. הבן הצעיר, בן שלוש עשרה, לומד את מלאכת החיטות. הכנסות הרצען הנזכר מניעות עד מאד רובל לשנה. לא רחוק מן הרצען הזה דר חברו במלאכה Z. גם לו יש בית בעל שני חדרים קטנים ומטבח. גם פה אין רצפת-עץ. הוא עדיין צעיר כבן ארבעים ולו יש שני בנים וארבע בנות. הגדולה שבבנות, בת חמש עשרה, כבר שפחה היא זה כשלש שנים, ובשני חדרים קטנים בעלי ארבעה חלונות-צרים, שבדווקא גדול הודרים דרכם קוי השמש, נמצאות תמיד שבע נפשות. הכנסותיו לשנה עולות עד 140 רובל, כלומר, 5 קופיקות ליום לשבע נפשות — $7\frac{1}{2}$ קופיקה לכל נפש! צריך לדעת את מחיר הקמח בדרום, שבכל אופן אינו נמכר בפחות מרובל ועשרים קופיקות הפז, כדי להבין, עד כמה יכל הרצען הזה לספק גם את צרכיו החמריים היותר הכרחיים.

ט.

מספר הצעירים העובדים שבכל העיר מניע עד 210 (משרתים, תופרים, נגרים, עושי-אוכפים, מסדרי-אותיות, נפחים, כורכים, עושי-כובעים, סנדלרים, מתקני-

שעונים ועוד). ביחס למספר כל הנפשות מבין שנה ומעלה (זכרים) עולה מספר העובדים עד 28% למאה; ביחס למספר הצעירים מחמש עשרה שנה ומעלה מגיע מספרם של העובדים עד 47%-46% למאה. לא למותר יהיה, לפי דעתי, לכל הפחות לרשום את מספר הפועלים שבבתי-מלאכה אחדים:

בבתי מלאכת-אוכפים יש 9 פועלים, שמתחלקים באופן כזה:

בבית-מלאכה אחד 4 פועלים

בשני בתי-מלאכה בכל אחד 2 "

בבית-מלאכה אחד 1 פועל

להמסגרים יש 6 פועלים, שמתחלקים באופן כזה:

לשני מסגרים יש לכל אחד מהם 2 פועלים.

1 פועל. " " " "

להנגרים יש 11 פועלים:

לשנים מהם יש לכל אחד מהם 3 פועלים.

2 " " " "

לאחד מהם יש 1 פועל.

להשוענים יש 5 פועלים:

לאחד 3 פועלים ולשני 2 פועלים.

לרוקמת אחת יש 5-4 פועלות. לשתי אורגות-פחמקאות במכונה — 5 פועלות: לאחת 4 פועלות ולשנית 1 פועלת. לעושה-ספריות אחד כעשר נערות. בבית-דפוס אחד יש 5 פועלים.

כדי שתהיה התמונה מן המצב האיקונומי של העיר המתוארת שלמה ובמדה ידועה, צריך להוסיף דברים אחדים על אודות אכילת-הבשר. בכל העיר נאכל בשר במשך השנה עד 4,000 פוד, כלומר עד 16 זולוטניקים ליום לכל נפש. אם נשווה את הכמות הזאת לכמות הבשר הנאכל בארצות אחרות וגם בארץ, שבה אנו יושבים, על ידי שאר תושביה, יקום לפנינו חזיון קצת:

באיטליה אוכלת כל נפש ביום 30 לוט בשר.

באמריקה " " " " 14 לוט.

ברוסיה " " " " 17 זולוטניקים.

החזיון הפרטי, שאנו רואים בעיר הקטנה, מאמת, איפוא, את החזיון הכללי, שיש למצוא בכל ארץ רוסיה.

י.

אנו עוברים אל מצבה הרוחני של העיר הקטנה המתוארת בזה. ראוי להעיר, קודם כל, שכמעט בכל מקצועות החיים הרוחניים של העיירה נראית השפעתם של הציונים הצעירים פחות או יותר. מתחלה נביא איזו מספרים על ידיעת קרוא וכתוב בלשונות המשמשות ברחוב היהודים. בשעה שעשינו רשימת ידיעת קרוא וכתוב בשלש לשונות: בעברית, ז'רגונית ורוסית, שמנו לנו לקנה-מדה את הידיעות האלו: בתור ידיע-עברית רשמנו רק את אלה, שהם מבינים מה שקוראים בספר וכותבים בלשון זו אם מעט ואם הרבה; בתורגונית רשמנו את היודעים רק לקרוא ברוסית רשמנו אף את אלה, שיודעים רק לחתום את שמם בלשון זו.

39,80% — 1028 — זרענות

33,90/0 — 878 — רוסיא

יודעי עברית — 6% ביחס למספר כל נפשות העיר

35% — ד'רמונית

27⁰/₀ — רוסיא

3,230 רובל

5,000

400

200

394

9,224 רובלים; כלומה, 3.77%

מס-הסותרים

מסדהבתים

מס־האחריות

מס-הנרות

סך הכל

מכל הכנסות העיר נתנים לטיבת הממשלה. 18,12 רובל לכל משפחה. נוסף לזה 1,200 רובל להחזקת בית-המשטר האזרחי, (мѣщанская управа) ועוד 800 רובל לאדון האחווה בעד ככר אדמתו, ונקבל בס"ה 18,424 רובל, כלומר 7,53% מכל הכנסות העיר — 36,52 רובל לשנה לכל משפחה.

הוצאות על ענינים רוחניים שונים:

בתי-כנסיות	2,000 רובל	חברה קדושה	200 רובל
בית-החולים	1,500 .	לינת-הצדק	100 .
תלמוד-תורה	1,000 .	ביבליותיקה	200 .
רבנים רוחניים	800 .	בית-הס הצבורי	800 (גדבות 200 ;
רב מטעם	500 .	תלמידות משלמות	600 רובל
מעות-חטים	250 .	מלמדים	3,270 .
עצים-להסקה	200 .	מורים	1,920 .
קצבה	500 .	סך הכל	13,240 רובל,

כלומר 5,4% מכל הכנסות העיר — 25,91 רובל לכל משפחה. כל ההוצאות ביחד מגיעות ל% 12,93 מכל הכנסות העיר — 62,70 רובל לכל משפחה. ראוי להוסיף, שבני העשירים הלומדים בערים אחרות, שמספרם מגיע עד לעשרה וסכום הכסף, שהם מקבלים מאבותיהם מגיע עד 5,000 רובל לשנה, לא באו בחשבון הנ"ל. כמו כן לא באו בחשבון הוצאות לאומיות, כמו, למשל, על הציוניות (במשך ארבע השנים האחרונות שלמו יושבי העיר בעד שקלים, מניות, מרקאות ולטובת הועד האודיסאי עד 2,500 רובל). כמובן, לא יכולנו לרשום פה בדיוק את כל ההוצאות ודי לומר, שרק בעד עתונים עבריים ורוסיס-עבריים משלמים 120 רובל לשנה ושנם הקוראים-המשלמים נותנים לביבליותיקה כשתי מאות רובל, וגם הביבליותיקה הורגוני מרווח כחמשים רובל לשנה, — כדי להבין, שההוצאות מרובות מן הסכום שנוכר. אולם די גם המספר 31,664 רובל להוכיח, עד כמה צריכים יושבי העיר לאמץ את כחותיהם כדי למלא אחרי כל הדרישות האלו, ובכך איראפשר לקוות, שיסדרו בתי-ספר חדשים על הוצאותיהם, אך אפילו אם היו נמצאים אנשים, שהיו מלמדים לכל הרוצה חנם, גם אז היה המצב האקונומי למכשול על דרכם. לפני ארבע שנים נוסדו שעורי-ערב לחיטים וסנדלרים. הדבר היה בירח אב, והנה באו תיכף ימות החג וכל הפועלים הוכרחו לעבוד, לכל הפחות, עד השעה השניה בלילה, ואחר כך באו ימות-החורף, שבהם עובדים בעלי-המלאכה בתמידות כמעט עד השעה השתים עשרה בלילה, בימי הקיץ שעבר החלו ללמד את הנערות התופרות, שמספין כבר גדול והוא הולך וגדול מיום ליום, וגם דבר זה לא הצליח מטעם פשוט: הנערות קמות בשעה החמישית בבוקר ללכת אל בית-המלאכה, כי בשעה הששית הן צריכות כבר לנשאת אל שלהן-העבודה, ומשחררות הן מעבודתן רק בשעה התשיעית בלילה, ולפעמים עוד שולח אותה או בעל בית-המלאכה להביא איזה בנד תפור לבעלת-בית הגונה, והנערה שבה לביתה רק בשעה העשירית, וכי אפשר ללמוד בתנאים כאלו?

י"א

מספר החדרים בעיר הקטנה הזאת — 15. מספר התלמידים שבהם — 231.

10	בשבעה מהם מספר התלמידים בכל אחד עד
20	בשבעה . . . עד . . .
40	באחד . . . עד . . .

המספר הממוצע — 15.

יש בעירה בית-ספר פרטי אחד לנערים, ובו 25 תלמידים
תלמוד-תורה . . . 70 .

ננכה את מספר התלמידות, הלומדות בחדרים ומספרן עד 60, ונראה, שמספר כל הנערים המקבלים איזה חנוך שיהיה — 261. נוסף לזה את הלומדים מפי מורים פרטיים — 27, והלומדים בערים אחרות בני-מנזרות שונות — 5, ונקבל סה"כ 293 נערים, המקבלים חנוך בבית-ס. 74 נערים אינם לומדים כלל, כלומר 19% מכל הנערים, שהגיעו לשנות חנוך.

ואולם באמת, אם נשים לב לזה, כי 90% מן היוצאים מן החדרים אינם יודעים יותר מן התפלות ושבת'ת מלמדים את הילדים רק לצעוק אחרי משת הגבירים, — אז רק אז נכיר, מה רע מצב-החנוך של הנערים. מעגן הוא, שבין כל החדרים יש רק אחד בעל ששה תלמידים, שבו לומדים עוד גמרא, בשאר החדרים לומדים רק לקרוא ולהתפלל. בחדר אחד התחילו להשתמש ב"מיתודות" החדשות ולשים לב לידיעת הלשון העברית וגם מלמדים בחשאי את הלשון הרוסית, אבל החדר המתוקן קצת הזה אינו משפיע השפעה גדולה על התפשטות הלשון העברית בין ההמון, כי שכר הלימוד בו גדול הוא לפי הערך, ואין התנוני הקטן או בעל המלאכה העני יכול למסור את בנו לחדר כזה, ראוי להעיר, שבשעה שבחדר זה אין יותר מעשרה תלמידים והמלמד מרויח לא פחות מ—500 רובל לשנה, מפני שיש לו איזו שעות פנויות, שבהן הוא משתמש להורות הוראות פרטיות, — הנה המלמד, שיש בחדרו ארבעים תלמידים, מרויח רק 150 רובל לשנה והוא עסוק יומם ולילה, העניות הנוראה של המלמדים ידועה לכל ואין מן הצורך לתארה בזה, ואם אפשר בכלל להוסיף איזו צבעים על התמונה השחורה של המלמדות, — אז יוסיפו המספרים היבשים, הנקנים בזה :

17 מלמדים—כלם נשואים—מרויחים 3,270 רובל לשנה, כלומר עשר קופיקות וחצי ליום לכל נפש; אולם המספרים האלה יקבלו צורה אחרת קצת, אם נרשום את רוחי המלמדים לפרטיהם: 2 מלמדים מרויחים כל אחד 500 רובל לשנה

" " 250 " " 4

11 " " 150 ופחת והולך עד 90

לשנה. רוב המלמדים מרויחים מן חמש קופיקות עד שמונה ליום לכל נפש! ומה יש לדרוש מאנשים חיים בדחקות ודלות כזו?

להתלמוד-תורה! שבעיר מתחסיס בני-העיר כאל מוסד של צדקה אחרת: של שישם אבות העלימו את הדבר, שבניהם לומדים בתלמוד-תורה; ביהם לביהם הצבורי לא קרו מקרים כאלה, גם את החדר הישן אין היהודי הפשוט מכבד עוד כל-כך, ולבית-הספר הפרטיים, ששם אין הלומדים העבריים תופסים מקום הגון ככל הדרוש, הוא ירא למסור את בנו, חדר מתוקן הוא, כפי הנראה, בית-החנוך היותר

מתאים לרוחו של היהודי הפשוט בן הדור החדש. על זאת העידו הרבה מקרים, שבהם פנו האבות בבקשה אל הציונים ליסד חדרים מתוקנים או, לפחות, להשפיע על המלמדים הישנים, שילמדו אל דרכי המורים המתוקנים.

להביבולותיקה שבועירה יש 140 קוראים תמידים. התלמידות של ביה"ס מקבלות בה ספרים. מן 140 קוראים יותר מהחצי אינם משלמים כסף כליל. הקוראים נחלקים באופן כזה:

רק רוסית קוראים	70 איש
עברית ורוסית	65
רק עברית	5

הביבולותיקה הזאת נוסדה גם כן בידי הציונים הצעירים ובה כאלפים ספרים. מהם 1,300 ספרים רוסיים, 700 עבריים. זולת זאת יש ביבולותיקה ז'רנונית לאיש פרטי וגם לה יש 20—15 קוראים תמידים. מספר העתונים העברים והרוסיים-העבריים 17 ונחלקים הם באופן כזה: הצופה⁷, הצפירה², השלח¹, הזמן¹, המליץ¹, פאָלקסציי-מונג¹ פֿריינד², 2, Восток, 2, Будущность. עד כמה התקדמה התפתחותם של צעירינו ומה נתפשט העיון בספרות העברית אפשר לראות מן העובדה המעניינת הזאת: כשיצא הספר, על פרשת דרכים¹, לאחריהעם¹ בתוצאה שניה, נמכרו ממנו עשרה אֶקְסֶמְפְּלָרִים, בשעה שלפני שבע שנים, כשיצאה התוצאה הראשונה ממנו, נמכר רק אֶכְסֶמְפְּלָר אחד.

עוד נשארו הרבה פרטים מלאי-ענין, שלא נתן להם מקום במאמר הזה. מקום אנו, שעוד נשוב לדבר על העיר הקטנה הזאת, הנותנת חומר רב לכל חוקר, שירצה לקבל מושג ברור ממצב-היהודים בערי השדה¹.

אחד הקנאים.

(¹) פה המקום להביע את תודתנו לידידנו מ. י., שעזר לנו בקבוץ-החומר.